

Michel Krielaars

De schrijver over zijn gekwelde land

En dag voordat in Boedapest het doek viel voor de Central European University (CEU) van filantroop George Soros, liep ik de Hongaarse schrijver András Forgách tegen het lijf. Hij was even in Nederland voor een tv-interview over de vertaling van zijn autobiografische roman *De akte van mijn moeder*. Ook hij was van slag door het tragische lot van de CEU, die heeft bijgedragen aan de modernisering van zijn land.

Op die druilerige zondagmorgen bekende ik hem dat ik nog niet ver in zijn boek was gevorderd, maar dat het me heel bijzonder leek. *De akte van mijn moeder* gaat namelijk over Forgách' recente ontdekking dat zijn moeder van 1975 tot aan haar dood in 1985 informant van de geheime dienst was en zelfs over haar eigen man en kinderen rapporteerde. „Mijn moeder was de mooiste en liefste vrouw ter wereld”, zei de schrijver. „Maar door die toevallige vondst ben ik heel anders tegen haar gaan aankijken, al houd ik niet minder van haar.”

Gevraagd naar de recente gebeurtenissen in Hongarije, antwoorde de 66-jarige schrijver dat de klok onder premier Viktor Orbán dertig jaar is teruggedraaid. Daarmee doelde hij niet op een terugkeer naar het goulash-communisme van weleer, waarin schrijvers en kunstenaars een beperkte mate van artistieke vrijheid genoten, maar op de systematische vernietiging van de democratische instellingen die in Hongarije sinds de val van de Muur, mede dankzij de CEU, zijn opgebouwd. „Als je tegenwoordig in Boedapest met je vrienden in een café zit, kun je weer net als onder het communisme door de geheime dienst worden afgeluisterd”, zei hij.

Forgách beschouwt de Hongaarse premier Viktor Orbán eerder als een maffialeider

Forgách beschouwt de Hongaarse premier niet als een populist, maar eerder als een maffialeider: „Orbán en zijn driehonderd trawanten denken dat alleen zijn mogen bepalen wat goed is voor Hongarije, terwijl ze vooral geïnteresseerd zijn in het leegroven van de staatskas.”

Ook kregen we het over György Konrád. Net als hijzelf komt deze uit een Hongaars-Joodse familie die zwaar te lijden heeft gehad onder de nazi's. Volgens Forgách verklaarde dat zijn verzet tegen het toelaten van islamitische vluchtelingen: „Konrád lijdt onder de Tweede Wereldoorlog en ziet de islam als de nieuwe vijand van de Joden. Je moet hem dat maar vergeven, want hij is een bijzonder mens en een groot schrijver.”

Voor iemand als András Forgách kun je alleen maar bewondering hebben. Onder Orbán wordt hij als schrijver vooralsnog getolereerd, al weet je nooit voor hoelang, omdat de repressiepraktijken uit de dagen van het communisme steeds meer lijken te herleven. Maar wat er ook gebeurt, toch blijft hij in Hongarije wonen. „Ik kan overal mijn geld verdienen, omdat ik behalve schrijver en universitair theaterdocent ook vertaler en beeldend kunstenaar ben. Maar sinds twee jaar heb ik een zoonje. En mijn vrouw wil niet weg. Daarbij komt dat het fascinerend is wat er nu in Hongarije gebeurt.”

Afgelopen maandag zei Michael Ignatieff, de rector van de CEU, over zijn verbannen universiteit: „Een Europese instelling moet vertrekken uit een EU-landstaat. Willekeurige uitzetting van een gerenommeerde universiteit is een flagrante schending van de academische vrijheid. Dit is een zwarte dag voor Europa en een zwarte dag voor Hongarije.” Toen hij ook nog benadrukte dat niemand de CEU te hulp was geschoten, vreesde ik ineens het ergste. Voor de vrijheid in Hongarije. Voor schrijvers als András Forgách.

Architectes tussen mannen

TRUUS SCHRÖDER-SCHRÄDER EN LOTTE STAM-BEESE

In de 20ste eeuw beperkten de meeste vrouwelijke architecten zich tot interieurs. Zo ook Truus Schröder, de 'geheime' liefde van Gerrit Rietveld. Maar niet Lotte Stam-Beese, de 'moeder van Pendrecht'.

Door onze redacteur **Bernard Hulsman**

Het treurigste tafereel dat Jessica van Geel schildert in *I love you, Rietveld* is dat van de vrome, gereformeerde Vrouwgien Rietveld die de Bijbel zit te lezen boven de nu niet meer bestaande bioscoop Vreeburg aan het Vredenburgplein in Utrecht. Hier woonde ze vanaf 1936 met haar man, Gerrit Rietveld (1888-1964), en met vier van haar zes kinderen in een woning die, net als de bioscoop eronder, door haar echtgenoot was ontworpen. Vaak zat ze in de kale woonkamer in de oncomfortabele 'Berlijnse stoel' van haar man, met Bijbel en sigaretten binnen handbereik. Als de zon scheen, had ze een zonnebril op, omdat ze niet het overvloedige licht kon verdragen dat door de grote ramen naar binnenviel.

„Ze was niet gelukkig”, laat cultuurhistoricus Van Geel Bep, de oudste dochter van de Rietveld, over haar moeder zeggen. „Zij was een vrouw die graag een soort patriciërshuis had gehad, met degenlijke meubels erin die ze kon boenen.” Tot haar dood in 1957 zou Vrouwgien Rietveld boven de bioscoop blijven wonen, 'hoog zwevend boven een plein, afgesneden van het leven'.

Twaalf jaar voor zijn eigen woning had Rietveld het Rietveld-Schröderhuis gebouwd, de zuiverste proeve van echt gebouwde De Stijlarchitectuur. Dit huis had hij in opdracht van en samen met zijn minnares en opdrachtgeefster Truus Schröder-Schräder (1889-1985) ontworpen. Met haar begon hij een architectenbureau in een kamer op de begane grond. Jarenlang verliet hij elke werkdag 's ochtends zijn eigen huis om op zijn motor naar het De Stijlhuis in de Prins Hendriklaan te rijden en daar samen met zijn geliefde aan de slag te gaan. In 1957, toen zijn vrouw was overleden, ging hij met Schröder-Schräder samenwonen in het huis dat hem wereldberoemd had gemaakt.

Rietveld en Schröder-Schräder hadden elkaar leren kennen in 1911, toen Gerrit nog meubelmaker was in dienst bij zijn vader Jan Rietveld en Truus gebukt ging onder een slecht huwelijk met advocaat Frits Schröder, met wie ze drie kinderen zou krijgen. Ze ontmoetten elkaar voor het eerst toen de Rietvelds een schrijftafel afleverden in het grote neoclassicistische huis van het echtpaar Schröder-Schräder. Toen Truus kritiek leverde op het meubel omdat het niet in de sobere

stijl van Berlage was gemaakt, was de oude Rietveld gepikeerd. Maar Gerrit keek haar uitdagend aan. 'Hij gaf haar een blik van verstandhouding, een blik die ze nooit zou vergeten', schrijft van Geel. 'Hij leek haar te begrijpen.'

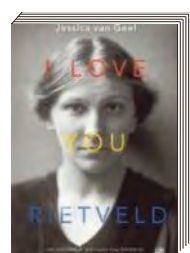
Bij latere ontmoetingen bleek Rietveld het tegendeel van Schröder-Schräders ouderwetse echtgenoot die haar met haar hang naar het 'nieuwe', anders dan hij had beloofd, weinig ruimte gaf. Met Gerrit kon ze praten over boeken, filosofie en de 'mooie maatverhoudingen' van Berlage. In 1921 liet ze hem in het huis waar ze 'ziek werd van de hoge kamers' een ruimte op haar aanwijzingen veranderen in een sobere 'kamer-met-de-mooie-grijzen'. Na de dood van haar man in 1923 gaf ze Rietveld de opdracht een huis te bouwen op een perceel dat ze aan de rand van het toenmalige Utrecht had gekocht. In een aantekeningboekje schreef ze later dat ze 'feitelijk de hele opzet van het huis' had bedacht.

Mythe

In het woord vooraf geeft Van Geel uitleg over haar boek over de veertig jaar durende verhouding tussen Truus en Gerrit, die ze 'geheim' noemt, hoewel alles erop wijst dat Rietvelds gezin en anderen ervan op de hoogte waren. Het grootste deel van haar verslag is gebaseerd op brieven, herinneringen en aantekeningen uit archieven waaronder dat van Truus Schröder-Schräder. 'Alle gebeurtenissen zijn waargebeurd', schrijft ze over *I love you, Rietveld* waarvan de titel is ontleend aan zinnenetjes als 'I y, R.' waarmee Rietveld zijn brieven aan zijn geliefde afsloot. 'Of tenminste: ze zijn uit de eerste hand, of verwoord tijdens gesprekken met nabestaanden en andere getuigen. De rest is geschiedenis.'

Het resultaat is een chronologisch en soms sappig verslag van heel veel wat direct of indirect met hun relatie heeft te maken, van de lotgevallen van Schröder-Schräders kinderen in Indonesië tot Rietvelds boze en dwarse dochter Bep die haar vader elders liet herbegraven toen Truus na haar overlijden in 1985 naast Gerrit kwam te liggen.

Maar Van Geel heeft van alle informatie uit de eerste hand geen boeiend verhaal weten te maken. *I love you, Rietveld* is grotendeels niet meer dan een lange aanreiking van brokstukken. Hieruit komt Schröder-Schräder naar voren als een overgevoelige zeurkous en Rietveld als

Jessica van Geel: I love you, Rietveld. Lebowski, 463 blz. € 24,99 ●●●○○

Hanneke Oosterhof: 'Want de grand behoort ons allen toe.' Leven en werk van stedenbouwkundig architecte Lotte Stam-Beese. Vantilt, 352 blz. € 29,50 ●●●○○

De rijkdom van een Rietveld

'Een meubel waarin je woont', noemt Maarten Schröder zijn geboortehuis uit 1924 dat zijn grootmoeder Truus Schröder-Schräder liet bouwen door haar minnaar, de meubelmaker Gerrit Rietveld. Op Rietvelds eerste huis, nu een museum, volgden er nog zo'n honderd. Hiervan fotografeerde Arjan Bronkhorst er twintig voor het prachtboek *Weelde van eenvoud/Wealth of Sobriety*.

Rietveld-expert Ida van Zijl schreef de inleiding. En bij de foto's van de in- en exterieurs staan artikelen waarin de bewoners vertellen over het wonen in een Rietveldhuis. Opvallend vaak blijken ze Rietveldliefhebbers die hun huis hebben volgezet met Rietveldmeubelen. **Arjan Bronkhorst: Weelde van eenvoud/Wealth of sobriety.** Lectura Cultura, 528 blz. € 59,-

FOTO'S: ARJAN BRONKHORST/UIT 'WEEDE VAN DE EENVOUD'

Het Rietveld-Schröderhuis in Utrecht, 1924

een egocentrische botterik. Zo maakte hij zijn dochter Bep onmiddellijk duidelijk dat de schilderkunst na Mondriaan overbodig was geworden toen ze hem liet weten dat ze schilder wilde worden.

Te gebrekkig schetst Van Geel de maatschappelijke en kunsthistorische context waarin Rietveld en Schröder-Schröder leefden en werkten. Ook interpreteert ze nauwelijks en geeft ze vrijwel zonder commentaar door wat ze heeft gevonden en gehoord. Ze lijkt niet te beseffen dat een 'historicus niets voor waar moet aannemen en zeker niet moet geloven wat

tijdgenoten vertellen over gebeurtenissen waar ze zelf bij betrokken waren', zoals de Duitse historicus en Albert-Speerbiograaf Magnus Brechtken onlangs in een interview in deze krant zei. Zo herhaalt ze het bekende verhaal uit 1958 van Rietveld zelf dat hij in de jaren voor 1919 voor zijn eigen plezier 'gekke stoeltjes' maakte. Die hield hij verborgen, maar op een dag liet hij ze toch zien aan het De Stijlild Robert van 't Hoff. Die zag meteen dat ze verwant waren met ontwerpen van leden van De Stijl en ried hem aan lid te worden van de kunstbeweging.

Met dit verhaal wilde Rietveld suggereren dat zijn lattenstoel een *true original* was, die hij al in 1918 of zelfs 1917 in volstrekte afzondering had gemaakt. Maar al in 2011 heeft Marijke Küper in *De stoel van Rietveld*, dat Van Geel overigens wel in haar literatuurlijst heeft opgenomen, aangetoond dat de lattenstoel pas in 1919 is gemaakt, kort voordat deze als 'leunstoel van Rietveld' werd gepubliceerd in het septembernummer van *De Stijl*.

Emancipatie

Wat Schröder-Schräders aandeel in de ontwerpen van het architectenbureau Rietveld-Schröder nu precies was, staat ook niet in *I love you, Rietveld*. Wel wordt duidelijk dat ze zich vooral bezighield met interieurs. De beperking tot binnenhuisarchitectuur was het lot van de meeste vrouwelijke architecten in de twintigste eeuw, schrijft cultuurhistoricus Hanneke Oosterhof in *Want de grand behoort ons toe. Leven en werk van stedenbouwkundig architecte Lotte Stam-Beese*, haar biografie van Lotte Stam-Beese, waarop ze onlangs promoveerde. De opvatting dat interieurs vooral iets voor vrouwen waren, was toen tenslotte algemeen.

Maar de van oorsprong Duitse architecte Lotte Stam-Beese (1903-1988) wist via een lange weg aan dit lot te ontsnappen. In 1927 begint Lotte Beese aan een studie aan het Bauhaus. Daar krijgt ze een verhouding met de directeur van de beroemde kunsthogeschool in Dessau, de communistische Zwitserse architect Hannes Meyer. Meyer is getrouwd en Lotte Beese moet van hem het Bauhaus verlaten. Na een paar jaar werken bij architectenbureaus in Duitsland en Tsjecho-Slowakije, reisde Beese in 1930 Meyer achterna, die zich na zijn ontslag als Bauhausdirecteur in Moskou heeft gevestigd om nieuwe industriesteden te ontwikkelen die in het kader van het eerste vijfjarenplan worden gebouwd.

Al gauw loopt de relatie tussen Meyer en Beese stuk en keert ze, zwanger, terug naar Brno. Niet lang na haar bevalling vertrekt ze naar Charkov, waar ze emplooi vindt bij een staatsinstelling. Hier ontmoet ze de Nederlandse architect Mart Stam, met wie ze naar Moskou gaat.

Daar werken ze aan nieuwe steden tot ze in 1934 het land moeten verlaten.

In Nederland begint het inmiddels in de echt verbonden tweetal een architectenbureau in Amsterdam. In 1943 schiedt Stam-Beese van Stam, vier jaar later gaat ze werken bij de dienst Stadsontwikkeling van de gemeente Rotterdam waar ze modernistische nieuwbouwwijken als Kleinpolder ontwerpt en uitroeit tot de 'moeder van Pendrecht'.

Bij Stadsontwikkeling wordt ze altijd 'mevrouw Stam' genoemd. De meeste van haar collega's vinden haar afstandelijk, koud, streng, dominant en bot, schrijft Oosterhof. Haar dochter Ariane Stam noemt haar zelfs harteloos. Toch is het eindoordeel van Oosterhof over Stam-Beese mild. 'Lotte was een geëmancipeerde vrouw, die het is gelukt een aanzienlijke positie in te nemen in een door mannen beheerst vakgebied', schrijft ze. 'Ze toonde zich in deze mannenwereld vrij en onafhankelijk.'

Over Stam-Beeses werk in Stalins Sovjet-Unie schrijft Oosterhof vergoelijkend. In Charkov, de toenmalige hoofdstad van Oekraïne waar begin jaren dertig veel hongerenden rondzwierven, was Stam-Beese getuige van de *Holodomor*, de door de Stalinisten geïnitieerde hongersnood die miljoenen mensen het leven kostte, schrijft ze. En voor haar laatste opdracht in de Sovjet-Unie, het ontwerp van een

De meeste van haar collega's vonden Lotte Stam-Beese afstandelijk, streng, en bot

nieuwe stad in een woestijn in Kazachstan bezocht ze een kamp met dwangarbeiders. Maar hoewel ze met eigen ogen de gruwelen van het stalinisme heeft gezien, heeft ze zich er nooit van gedistantieerd. In tegendeel, hoewel ze het land werd uitgenodigd en voordien bang was dat ze in een kamp zou eindigen, bleef ze lange tijd terugverlangen naar Stalins Sovjet-Unie en zou ze er 'wel op haar knieën naar willen terugkeren', vertelde ze in een interview dat ik twee jaar voor haar overlijden in 1988 met haar had. Ze bleef zich altijd marxiste noemen en beschouwde het stalinisme en de Goelag als een 'historische noodzakelijkheid'.

Toch noemt Oosterhof Stam-Beese 'in feite een toeschouwer' van het stalinisme. Tot dit oordeel komt ze na een vergelijking met Gerdy Troost, de vrouw en bureau-partner van Paul Ludwig Troost die tot zijn plotselinge dood in 1934 de favoriete architect van Hitler was. Na de dood van haar man zette Gerdy Troost het architectenbureau voort. Ze werd een goede vriendin van Hitler en voltooide onder meer de Führerbau in München.

Gerdy Troost was de medeplichtige van een misdadig regime, vindt Oosterhof, Lotte Stam-Beese niet. Maar de vergelijking tussen Stam-Beese en Troost gaat mank. Het nazi-equivalent van Lotte Stam-Beese is niet Gerdy Troost, maar bijvoorbeeld een Nederlandse architect die lid was van de NSB, in nazi-Duitsland ging werken en na de oorlog tot zijn dood volhield dat hij een idealist was.